

Dystopier och säkerhetspolitik

av Kjell Goldmann

Résumé

It is essential in long-term security thinking to balance constructive imagination against assumptions conventional enough to be considered credible. Dystopian novels may be useful for this reason as a complement to academic and bureaucratic considerations. Eight such novels from six countries, spanning the period from 1932 to 2017, are considered in this paper. They remind us not only of the possibility of game-changing technological and environmental transformation but also of radical change in the identity and domestic-political systems of the main international actors.

ALDOUS HUXLEYS *Brave New World* (1932) brukar nämnas som portalverket för en litterär genre: den dystopiska framtidsromanen. Mest läst i denna genre är förmodligen George Orwells *Nineteen Eighty-Four* (1949). Ett aktuellt exempel är Omar El Akkads *American War* (2017). Dessa romaner skildrar människors liv i en dyster framtid, och min avsikt är att studera hur politiken beskrivs i några av dem.

Ett skäl att intressera sig för litterära dystopier är att man vill bredda sina egna resonemang om möjliga framtider. Detta påminner om scenarioteknikens roll i långsiktig planering.¹ Inte minst påminner det om hur man resonerade när detta hjälpmedel på 1960-talet infördes i svensk säkerhetspolitisk planering.

Meningen var att beskriva möjliga konfliktsituationer på grundval av prognoser om den internationella utvecklingen 15–20 år framåt i tiden. Dessa scenarier var avsedda att, det uttrycktes, ange möjliga men inte nödvändigtvis troliga händelseförlopp.² I en rapport från Utrikespolitiska institutet, utarbetad på uppdrag av FOA, döpte vi antagandena om den internationella utvecklingen

till makrosценarier och de mer detaljerade konfliktbeskrivningarna till mikrosценarier.³ Den dystopiska romanen är ett mikrosценario – en beskrivning av vad som händer några specifika huvudpersoner – vilket utspelas mot bakgrund av ett makrosценario för samhällsutvecklingen i stort.

Ett metodproblem i det säkerhetspolitiska scenarioarbetet befanns vara att balansera fantasifullhet mot trovärdighet. Målet var att förmå medverkande experter att tänka ”fritt, rent av ’oansvarigt’, bortom den horisont de i regel är bundna av”. Det som behövdes var därför ”konstruktiv fantasi”. Samtidigt gällde det emellertid att få tankegångarna uppfattade som rimliga nog att beakta. Angående den internationella utvecklingen i stort sattes gränsen för det trovärdiga av vad som kallades det erfarenhetsprövade omdömet. I fråga om de konkreta konfliktsценarierna ansågs trovärdigheten hänga på att aktörerna betedde sig på ett sätt som tedde sig rationellt.⁴ Bådadera begränsade den fantasifullhet som egentligen vore önskvärd.

Det är här skönlitterära romaner kan erbjuda något som saknas både i byråkratiska framtidsstudier och i mer akademisk fram-

tidsforskning.⁵ Den fördel en skönlitterär författare har framför både planerare och forskare är en friare ”konstruktiv fantasi” på makronivån och bredare tolkningsmöjligheter när det gäller aktörer på mikronivån. I romaner brukar mikronivån dominera, men det jag ska inrikta mig på är de mer eller mindre utvecklade makros scenarierna i några litterära dystopier, det vill säga, hur författarna tänker sig det samhälle i vilket mikroförloppet utspelas.

De åtta romaner jag främst ska beröra – huvudkällorna i det följande – är

- Aldous Huxley: *Brave New World*, London 1932.⁶
- Karin Boye: *Kallocain. Roman från 2000-talet*, Stockholm 1940.⁷
- George Orwell: *Nineteen Eighty-Four*, London 1949.⁸
- Ray Bradbury: *Fahrenheit 451*, New York 1953.⁹
- Kobo Abe (Abe Kimifusa): *Inter Ice Age 4*, Tokyo 1959.¹⁰
- Stanislaw Lem: *Fred på Jorden*, Polen 1987.¹¹
- Margaret Atwood: *Oryx and Crake*, Toronto 2003.¹²
- Omar El Akkad: *American War*, New York 2017.¹³

Dessa åtta författare kommer från sex länder: USA (2), Storbritannien (2), Japan, Polen, Kanada och Sverige. Två av romanerna är skriva före eller under andra världskriget, fyra under det kalla kriget och två under tiden därefter. Andra, minst lika välkända framtidsromaner som dock bara kommer att nämnas i förbigående, är

- Isaac Asimov: *I Robot*, New York 1950.¹⁴

- Ayn Rand: *Atlas Shrugged*, New York 1957.¹⁵
- Arthur C Clarke: *2001: A Space Odyssey*, London 1968.¹⁶

Det litterära värdet varierar mellan dessa arbeten. Av de åtta författare jag främst ska uppehålla mig vid sätter jag Boye och Orwell främst och är minst imponerad av Bradbury och Akkad. Men detta är en smaksak.

Utopier och dystopier

Begreppet utopi myntades av Thomas More i *Utopia*, utkommen 1516. Svenska Akademiens Ordbok, SAOB, definierar utopi som en tanke, idé eller föreställning om ett ”idealiskt [samhälls]tillstånd” eller ett ”ouppnåeligt mål”. I Nationalencyklopedin, NE, definieras utopi på liknande sätt som en ”litterär genre som beskriver en idealstat”. Ordet är bildat av grekiskans *ou* (icke) och *topos* (plats), och enligt NE ville More med benämningen utopi markera att det han beskrev var en fantasi. I *Oxford Living Dictionary* definieras *utopia* som ”[a]n imagined place or state of things in which everything is perfect.”¹⁷

Begreppet dystopi daterar SAOB till 1975 och ger betydelsen ”negativ framtidsvision”. Enligt NE är en dystopi ”i litteraturen en skildring av ett inhumant, oftast totalitärt framtida samhälle”. I *Oxford Living Dictionary* definieras dystopi som ”[a]n imagined place or state in which everything is unpleasant or bad, typically a totalitarian or environmentally degraded one.”

Utopiska romaner kan skildra ett fiktivt lyckorike – ett Shangri-La, ett Eldorado – men att skriva en framtidsroman kan också vara ett sätt att levandegöra ett politiskt program. En sådan roman kan ge förtröstan, eller den kan erbjuda en framtidsplan. Den kan vetta mot religion och filosofi, el-

ler mot politisk ideologi. Den dystopiska romanen berättar däremot, ungefär som ett säkerhetspolitiskt scenario, om en utveckling mot elände. Medan utopin ser framtiden antingen som ovillkorligt positiv eller också som beroende av att vi tar den chans som erbjuds, ser dystopin framtiden antingen som ohjälpligt negativ eller också som möjlig att parera. Medan utopier förkunnar, varnar dystopier.

Skiljelinjen mellan utopier och dystopier är dock inte entydig. En utopi är ett föreställt ideal och en dystopi ett föreställt elände, men vad som är vad beror på ens värderingar. Ibland kan de flesta vara ense om saken, som i fråga om *Utopia* respektive *Nineteen Eighty-Four*. Ibland är det svårare, som när det gäller tänkta samhällen där det råder trygghet och välfärd på bekostnad av individualitet och frihet. Huruvida de åtta framtidsromaner jag ska ägna mig åt verkligen är dystopiska kan i några fall diskuteras.

Utopier behöver inte vara framtida, och knappast heller dystopier. Det finns, som Howard Segal påpekar i *Utopias*, författare som har skrivit drömskt om lyckan i enkla samhällen för länge sedan.¹⁸ I H G Wells roman *A Modern Utopia* (1905) förefaller det som om huvudpersonerna tar sig fram och tillbaka mellan sitt eget samhälle och ett samtida, inte framtida. Åter andra skriver kontrafaktisk historia, som Philip Roth i *A Plot against America* (2004). De romaner jag ska ägna mig åt utspelas däremot i det som för författaren är framtiden – inte i historien, inte i samtiden, inte i en alternativ historia.

Hur avlägsen måste denna framtid vara för att vara intressant som tankeexperiment? Hur avlägsen får den vara? Sex år, som i Nevil Shutes *On the Beach* (1957) om det slutliga kärnvapenkriget 1963? Trettiofem år, som i *Nineteen Eighty-Four*? Eller tusentals år,

som i Isaac Asimovs romaner om Stiftelsen (1951 och senare)?

Ett svar kan sökas med ledning av vad Segal anser känneteckna utopier: å ena sidan en föreställd radikal förändring av människornas materiella, sociala och psykologiska villkor, å andra sidan en jämförbarhet med dagens samhälle som inte tillgodoses med rena fantasilekar. I ett fem- eller tioårsperspektiv går det inte att tillgodose det förra kravet, i ett tusenårsperspektiv inte det senare. Den relevanta framtidsskildringen är ingen framskrivning av aktuella tendenser men den utspelas heller inte bland främmande planeter och avlägsna galaxer. Den är varken prognos eller science fiction utan något däremellan. De framtidsskildringar jag ska säga något om är försök att med literära medel levandegöra ett samhälle som varken är nära förestående eller obegripligt avlägset – som ligger några få generationer framåt men varken en eller tio.

Dystopiska romaner: politikens bakgrund

I ett arbete om användningen av scenarier i planeringsarbete listas nio dimensioner i en organisations omgivning som scenariokonstruktörer har att beakta.¹⁹ När två forskare 2017 intervjuas om hoten mot mänsklig existens under överskådlig tid nämner de särskilt klimatförändring, pandemier, artificiell intelligens, ekonomiskt sammanbrott samt naturligtvis kärnvapenkrig.²⁰ I dystopiska romaner har det slutliga kärnvapenkriget, som i *On the Beach* av Nevil Shute (1957) och *Fail Safe* av Eugene Burdick (1962) kunnat inträffa här och nu snarare än i en avlägsen framtid, medan naturkatastrofer, skenande vetenskap och någon gång krisande ekonomier är vad som antas förändra politikens omgivning på sikt.

Naturkatastrofer

I de två av de åtta romanerna som publicerats efter millennieskiftet spelar klimatförändringen stor roll. I *Oryx and Crake*, som förefaller tilldra sig strax efter 2050, har kuststäder spolats bort, vattentäkter blivit salta, torrperioderna blivit längre, hettan blivit svåruthärdlig, vädret blivit mer instabilt och kött blivit svårt att få tag på. I *American War*, som utspelas inte mycket senare, har havet lagt under sig Florida och större delen av Louisiana samt de stora städerna längs kusterna, en folkvandring har ägt rum inåt landet och USA:s huvudstad har flyttats till Columbus, Ohio. I sydöst, dit handlingen – det Andra amerikanska inbördeskriget – främst är förlagd, präglas livet av dramatiska väderskiften och outhärdlig hetta. Det som utlöser inbördeskriget är till yttermera visso den federala regeringens beslut om totalförbud av fossila bränslen.

Dessa klimatologiska dystopier från 2000-talet – det finns mycket mer i denna genre²¹ – är måttfulla jämfört med vad som nästan ett halvsekel tidigare beskrivits i *Inter Ice Age 4*. Japanska forskare söker förklaringen till de många jordbävningarna, sänkningarna av marknivån, de plötsliga väderförändringarna, de abnorma sommartemperaturerna och särskilt den radikala höjningen av havsnivån. Olika faktorer diskuteras, såväl solfläckar som Co₂-utsläpp. Den gemensamma orsaken till de skilda naturfenomenen visar sig emellertid vara att vattenånga har frigjorts i stor skala från jordens inre, vilket inträffar en gång på 50 miljoner år. Vi är, konstaterar forskarna, i den fjärde mellanistidens slutskede. Framöver kommer havsnivån att höjas med över 25 meter årligen, eller över 900 meter på 40 år.

Skenande vetenskap.

Skenande vetenskap och teknik är ett huvudtema i dystopisk litteratur. Det är den tekniska utvecklingen som möjliggör de totala övervakningsregimerna i *Nineteen Eighty-four* och *Kallocain*, och det är den som ominstetgör den snillrika planen i *Fred på jorden* (se nedan). I *Robot* har tekniken gjort robotarna överlägsna människorna, något som gjort robotiseringen till en politisk stridsfråga. I *Brave New World*, en värld i vilken alla är tillfreds, framställs människorna i kläckningsanstalter, där fostren formas med kemiska och psykologiska medel för skilda positioner i den sociala hierarkin och alla programmeras till att vara nöjda med sin lott.

Särskilt i två romaner är vetenskapsmännen de drivande. I *Inter Ice Age 4* förmodar forskarna att samhällsordningen bryter samman om det blir känt att nästan hela Nordamerika, Europa och Japan kommer att läggas under vatten inom ett par decennier. De hemlighåller därför vad de kommit fram till. Även politikerna hålls utanför. I stället ska det privatfinansierade ”Society for the Development of Submarine Colonies” bli mänsklighetens räddning. Om det nu är mänskligheten som räddas.

Ett genetiskt utvecklingsprojekt sätts igång för snabbutveckling av landdjur till undervattensdjur med gälar. Även aborterade människofoster insamlas för att göras om till undervattensvarelser. Två generationer väntas det ta innan dessa aquater kan föröka sig själva. Projektet ska offentliggöras när skräcken för översvämningen har blivit en realitet, flertalet mödrar har fött åtminstone ett undervattensfoster och den första motviljan mot aquaterna har lagt sig.

En avancerad dator förutser den fortsatta utvecklingen. I en radioutsändning meddelar japanska regeringen att den i hemlighet har

skapat ett aquatiskt samhälle. Åtta undervattensbosättningar har grundats, meddelar radion. Under åren därefter blir livet på den krympande landmassan allt mer primitivt och allt mer beroende av aquaternas stöd. Dessa bildar så småningom en regering som erkänns internationellt, liksom andra länders undervattensbosättningar. Ett litet antal landmänniskor bevaras som museal påminnelse om aquaternas ursprung.

Genetisk manipulation handlar det också om i *Oryx and Crake*. Stora, avskärmade industriäggningar framställer i konkurrens med varandra allt mer avancerade arter. De sprider också sjukdomar som kräver botemedel på vilka pengar kan tjänas. Vid forskningsfronten finns två projekt. Det ena är utvecklingen av BlyssPuss-pillret, ett medel som ska skydda mot sexuellt överförda sjukdomar, ge obegränsad sexuell lust i kombination med energi och välbefinnande, förlänga ungdomen och fungera som preventivmedel. Det andra är skapandet av ett nytt släkte baserat på mänskliga embryon, vars medlemmar är programmerade att utvecklas snabbt, att vara immuna mot sjukdom och att dö vid trettio. De ska vara vackra och lydiga. Ingen rasism, hierarki eller territorialitet. Inga familjer, giftermål, skilsmässor, inga hus, vapen eller ens kläder. De första av dessa nya varelser finns redan.

I detta läge kommer katastrofen. Den första rapporten kommer från Brasilien, men snart inströmmar rapporter från alla håll. Plötslig hög feber, blödningar från näsa och ögon, konvulsioner, kollapsade inre organ, döden. TV-rapporterar direkt, politiker håller lugnande tal, men människorna flyr från städerna, kaos breder ut sig och på några veckor har sjukdomen spritt sig överallt och nästan hela mänskligheten dött. Pandemin visar sig ha sitt ursprung i BlyssPuss-pillret som spritts över världen i en vetenskapsmans avsikt att överlämna den till de nya varelser

han skapat – varelser som i sin lugna lycka påminner om dem som är målet i *Brave New World* och, som vi ska se, även i *Fahrenheit 451*. Är detta en galning, frågar sig bokens huvudperson som tror sig vara världens sista människa. Eller är detta en hederlig person som tänkt igenom saker och ting till deras logiska slut?

Ekonomisk kollaps

Ekonomiska förhållanden spelar roll i några av romanerna. I *Onyx and Crake* samverkar företag och vetenskap så att mänskligheten blir mer eller mindre utrotad. I *Brave New World* har Nioåriga kriget lett till ett ekonomiskt sammanbrott som gjort världsstaten oundviklig. Men bara i *Atlas Shrugged* är en misskött ekonomi i sig orsak till samhällets sönderfall. Eskalerande ekonomisk kris i USA leder till politisk kollaps, detta som konsekvens av en politisk reglering av ekonomin som gynnat dumhet och inkompetens. Det antyds att statligt förtryck förkvävt ekonomierna även i Europa och Latinamerika.

Någon total dystopi är *Atlas Shrugged* dock inte. Uppe i bergen finns partisaner som ska göra USA till vad det en gång varit – ett frihetligt land där den innovativa företagaren är hjälte, inte den inskränkta politikern. En utopi skymtar längst bort i tunneln, vilket inte är ovanligt ens i den mest dystopiska roman.

Dystopisk stormaktspolitik

De internationella relationer som skymtar i några av de dystopiska romanerna är framskrivningar av begränsat intresse för den scenarioförfattare som vill vara fantasifull. I *Inter Ice Age 4* pågår en total förändring av människans livsvillkor men den internationella politiken är som förut – en motsättning mellan USA och Sovjetunionen, ett Japan som ägnar sig åt ekonomi. Den internationella

politiken i 2001 är ungefär likadan: rivalitet mellan USA och Sovjetunionen, fast med Kina som uppstickare.

Andra författare föreställer sig radikal förändring inom ett fåtal decennier. Startpunkten i *Nineteen Eighty-Four* är ett kärnvapenkrig på 1950-talet. Ur förödelsen framträder tre superstater: Oceania som tillkommer genom att USA uppslukar brittiska imperiet, Eurasia som uppkommer genom att Ryssland uppslukar Europa samt Eastasia som bildas av Kina, Japan och Sydasien. Mellan dessa tre förs ständiga krig med skiftade allianser av två mot en. Krigshysteri är ett fast inslag i människornas tillvaro och raketbeskjutning av storstäderna en del av deras vardag. Kriget är emellertid mer begränsade än tidigare och utkämpas huvudsakligen i Afrika och ute på haven, och de förs inte för att besegra fienden utan för att hålla igång produktionen och legitimera auktoritärt styre.

I *Kallocain*, som utspelas på 2000-talet, utkämpas kriget mellan Universalstaten och Världsstaten. Huvudpersonen, kemisten Kall som till en början levat och verkat i Världsstaten, tillbringar 20 år som tvångsarbetare efter det att hans område erövrats av Universalstaten.

Även i *Fabrenheit 451* står kriget för dörren. Vi befinner oss i USA omkring millennieskiftet, att döma av några antydningar. Bombplan korsar himlen. Vi har mobiliserat en miljon man, säger radion. Någon dag senare: "Krig är förklarat!" Sedan: kriget både börjar och slutar på ett ögonblick, under vilket storstaden i huvudpersonens närhet förvandlas från metropol till skrothög.

Kriget i *American War* är det Andra amerikanska inbördeskriget, vilket inleds 2074 (se nedan), men det framgår att även de internationella maktförhållandena har ändrats. USA är dramatiskt försvagat, och supermakter är numera dels Kina, dels Bouazizi-imperiet som sträcker sig från Marocko till Kaspiska

havet och har Kairo som huvudstad. Därtill kommer Ryska Unionen, som expanderat i Sydasien och lagt under sig Bangladesh. Om Europa får vi veta att man från den algeriska kusten kan se småbåtar fulla med flyktingar på väg söderut över Medelhavet.

Två av de åtta romanförfattarna skiljer ut sig genom att avskaffa staterna för att ersätta dem med en världsregering. Bakgrunden i *Brave New World* är Nioåriga kriget, vilket förefaller ha ägt rum under första hälften av 2000-talet, varefter en världsstat har bildats ledd av tio "kontrollörer". På liknande sätt med novellerna i *I Robot*, vilka utspelas under tiden fram till 2057: jorden är indelad i fem regioner med var sin "koordinator", av vilka en valts till Världskoordinator.

Återstår den av de åtta romanerna i vilken den internationella politiken är huvudsaken: Stanislaw Lems halsbrytande *Fred på jorden*. Lem skildrar ett storskaligt försök att äta upp kakan och ha den kvar – att fortsätta kapprustningen men avskaffa kriget. Försöket misslyckats, och till sist "återstår endast Clausewitz", som det uttrycks i romanen.

Grunden är den militärtekniska utvecklingen. Mot slutet av 1900-talet står det klart att levande soldater kommer att ersättas av allt dyrare automater samtidigt som atomkrigföring kommer att nödvändiggöra allt mindre system. Ett stycke in på 2000-talet blir mikroarmén – en jättelik mängd komponenter för förprogrammerad självmontering – den operationella enheten. Under mikroarméernas första tid är det människor som konstruerar dessa folktomma vapen, men så småningom övertar datasystemen även detta.

Mot denna bakgrund tillkommer en Genèvekonvention om avrustning, enligt vilken alla rustningar överflyttas till månen. Transporten dit av alla vapensystem äger rum genom Lunar Agency, ett överstatligt organ inom FN. Vad varje stat har rätt att utpla-

cera är fastställt i avtal, och utplaceringen övervakas av internationella kommissioner. Nationella experter får möjlighet att på månen konstatera att deras anordningar fungerar men återvänder samtidigt till jorden. Deras vapensystem kan fortsätta att utvecklas, men endast genom självoptimering.

Varje stat har alltså behållit en vapenarsenal som dessutom ständigt förbättras, men eftersom ingen längre vet hur vare sig den egna eller fiendens kapacitet har utvecklats kan ingen ta risken att starta ett krig. Doktrinen om total okunnighet, som detta kallas, säkrar freden trots att rustningarna fortsätter.

På månen sker emellertid en utveckling som ingen föreställt sig. Dataprogram från olika nationella sektorer äter sig in i varandra, vilket leder till ömsesidig, planlös förstörelse. När månprojektets misslyckande blir uppenbart flyttar kapprustningen tillbaka till jorden; ”endast Clausewitz återstår”, säger en forskare.

Till det som utvecklats på månen hör pulverformade selenocyter, program som förstör andra program. Dessa sprider sig till jorden, och allt slutar fungera. Vi är tillbaka på 1800-talet, säger någon, det vill säga, i ett tillstånd där all infrastruktur har gått till spillo. När till sist ett botemedel mot selenocyt-pandemin upptäcks tas gamla planer fram ur biblioteken, konventionella vapen återuppbyggs, datorerna som stått där utan programvara tas åter i bruk och ”världen kommer att ge sig in i nästa knipa”.

Av de dystopiska romanerna är några ”realistiska” och andra ”idealistiska”, för att använda dessa standardbegrepp i internationell politik. Å ena sidan oupphörlig stormaktskonflikt med återkommande krig som i *Nineteen Eighty-Four* och *Kallocain*, å andra sidan global organisering som i *Brave New World* och *I Robot*. Återstår *Fred på*

jorden, i vilken en ”idealistisk” utopi till sist blir en ”realistisk” dystopi.

Dystopisk politik: det totalitära samhället, och det trasiga

Alltsedan Huxley är det totalitära samhället ett huvudtema i dystopisk litteratur. Inte bara metoderna för förtrycket utan också dess syfte varierar emellertid: ibland lugn och ro, ibland gemenskap, ibland makten i sig.

Grunden för samhället i *Brave New World* är som framgått biologisk. I ett år 1947 nysskrivet förord skriver Huxley att han, när boken gavs ut 1932, hade tänkt sig en utveckling som skulle ta sex hundra år men att det nu föreföll tänkbart att ”skräckbilden kommer att ha brutit in inom ett enda århundrade”, alltså före 2050. En verkligt effektiv totalitär stat, hävdar han 1947, är den ”i vilken den allsmäktiga gruppen politiska bossar och deras medhjälpare kontrollerar en grupp slavar, som inte behöver tvingas, därför att de älskar sin träldom”. Framtidens viktigaste storskaliga forskningsprojekt, skriver han ironiskt, gäller ”lyckans problem”, det vill säga hur man ska få folk att älska sin träldom.²²

”Lyckans problem” har lösts i det samhälle som skildras i *Brave New World*. För den världsstat som tillkommit efter Nioåriga kriget är stabilitet huvudsaken. Människorna, framställda i laboratorier, är biologiskt och psykologiskt programmerade till att vara nöjda. De pre-moderna människorna hade varit galna, fördärvade, olyckliga: mödrar och älskare, frestelser och samvetsqual, sjukdomar och plågor, osäkerhet och fattigdom. Nu vet man bättre: ingen civilisation utan social stabilitet, ingen social stabilitet utan individuell stabilitet. Kyskhet, kärlek och trohet är ord som inte längre används. Alderdomens problem har avskaffats: livet

tar slut plötsligt, utan åldrande. I sista hand finns drogen soma till hands för den som behöver ledighet från verkligheten.

Det som ska undvikas är förändring. Varje förändring hotar stabiliteten, och därför måste även vetenskapen hållas under kontroll. Vi har den stabilaste jämvikten i historien tack vara vetenskapen, säger en företrädare för regimen, men vi kan inte låta vetenskapen riva upp sitt eget goda verk. Ett lugnt liv är inte bra för sanningen, men det är bra för lyckan.

Fahrenheit 451 skildrar en annan lösning på ”lyckans problem”. Ett stycke in på 2000-talet tillbringar människorna tiden med såpoperor projicerade på vardagsrummens väggar eller med musik och prat i hörsnäckor. Böcker är förbjudna, och brandkårens uppgift har blivit att spåra upp och bränna böcker och, i allvarliga fall, det hus i vilket böckerna återfunnits. Det är ingen påtvingad diktatur som skildras utan en ordning som frambringats av de vanliga människorna. Så här lägger en brandkapten ut texten:

Förr intresserade böcker några få, och de kunde kosta på sig att vara olika. Med masskulturen kom emellertid standardisering. Tempot ökade: böckerna blev kortare, tidsskrifter ersattes av tabloider, klassiker blev nerskurna till femton minuters radioshower och blev till sist till resuméer i uppslagsböcker. Till sist gick allt så fort att allt försvann.

Vartill kom alla de minoriteter som inte fick trampas på tårna. Ju större marknad desto mindre kontroversialitet. Böcker, skrev en snobbig kritiker, hade blivit diskvatten. Intet under att folk nöjde sig med serie- och pornomagasinet. Detta var inte något diktat uppifrån utan en följd av teknologi, massexploatering och minoritetstryck.

Uppgiften är att skydda allas sinnesfrid och undanröja risken för att någon ska behöva känna sig underlägsen. Om man inte vill göra en människa olycklig ska man inte

ge honom två sidor av en sak utan en, eller helst ingen. Låt människorna slippa oroa sig över krig och regeringarna. Ge dem trivial information, inte knepigheter som filosofi eller sociologi vilka bara leder till melankoli. Det gäller att stoppa den lilla grupp som vill göra alla olyckliga med motstridiga teorier och tankar.

Massamhället som dystopi. Dock finns, som ibland i dystopier, en ljusglimt vid tunnelns slut. Ute i skogen lever människor som dragit sig undan civilisationen, de flesta med bakgrund som professorer vid elituniversitet eller som framträdande intellektuella. Efter det förödande kriget ska dessa lodisar, som memorerat böcker med fotografiskt minne, på ruinerna återuppbygga det som funnits för länge sedan. Som fågel Fenix, säger någon.

Om sinnesfrid är det hyllade värdet i Bradburys dystopi är gemenskap det i Boyes *Kallocain* utspelas i ett standardiserat och kollektiviserat samhälle. Kemisten Kall och hans hustru bor med sina tre barn i en standardvåning, till vilken maten levereras från det gemensamma husköket. Som andra har de tre uniformer: en för arbetet, en för fritiden och en för den militär- och polistjänst som alla ska utföra (”medsoldater” är vad alla kallas). Sonen är åtta och bor därför på ”barnlägret”, varifrån han kommer på tillfälliga besök. De två yngre dottrarna tillbringar dagarna på ”barnvåningen”. Normalt separerar föräldrarna när hela barnkullen är redo för barnlägret, varefter de gifter om sig för att bilda nya kullar.

Samhället bygger på övervakning. På väggen i sovrummet sitter ”polisörat” och ”polisögat”, och hemhjälpen har till uppgift att varje kväll avrapportera vad hon uppfattat. Finessen med drogen Kallocain är att den får varje människa att avslöja även sina innersta tankar. ”Det är sista resten av vårt privatliv som nu går”, säger en kollega. Det

är ”den stora gemenskapen” som står nära sin fullbordad, svarar Kall.

Det var och en får lära sig om det som kallas samhällskroppen är att denna ”från en planlös hord” har utvecklats till ”den högst organiserade och differentierade av alla former”: världsstaten. Utvecklingen har gått från individualism till kollektivism, från ensamhet till gemenskap — ”så hade vägen varit för denna jättelika och heliga organism, i vilken den enskilde bara var en cell utan annan betydelse än att den tjänade organismens helhet”. Kallocainet har vidgat gemenskapen till det inre och har lagt grund för en lagstiftning av ”mer djuplodande art än världshistorien tidigare känt: lagstiftningen mot statsfientliga tankar och känslor”.

Grunden för Statens existens, förklarar Kall, är ”vår ömsesidiga välgrundade misstro till varandra”. Samhällslivet har utvecklats ”från den primitivaste splittring, där de enskilda, var för sig ett ensamt centrum, levde i ständig osäkerhet – osäkerhet gentemot naturens makter och osäkerhet gentemot andra likadana ensamma centra – och till den färdiga Staten, som var de enskildas enda mening och berättigande och skänkte dem en säkerhet utan vank och lyte.” Alltså: ”Staten är allt, den enskilde intet.”

Nu till den totalitära diktatur som väntar enligt *Nineteen Eighty-Four*. I Oceaniens topp finns, som Orwells många läsare vet, Big Brother som är den skepnad i vilken det enda partiet Ingsoc (English Socialists) framträder. Närmast under Big Brother kommer Inre Partiet, vilket omfattar ca två procent av befolkningen, och därunder Yttre Partiet, Inre Partiets verkställande tjänstemän, med ca 13 procent. Återstående 85 procent är *proles*. Allra underst, under *proles*, finns slavarna, det vill säga människorna i de omstridda områdena runt ekvatorn. Regeringsmakten är uppdelad på sanningsministeriet (nyheter, underhållning, utbildning, kultur), fredsmi-

nisteriet (krig), kärleksministeriet (lag och ordning) samt överflödsministeriet (ekonomi).

Tyranniets grund är utvecklingen från tryckkonsten via film och radio till television och avlyssning. Det har blivit möjligt att framtvunga inte bara lydnad utan också åsiktsgemenskap. Kontrollen över *proles* är måttlig; de lever, får vi veta, sitt enkla liv, generation efter generation, utan insikt om att något kunnat vara annorlunda. Vilka åsikter *proles* går omkring med saknar betydelse; ”de kan ges intellektuell frihet eftersom de inte har något intellekt”. De som utsetts till partimedlemmar övervakas däremot överallt av *telescreens* som inte bara ger dem det som regimen vill sprida utan också registrerar deras ljud och rörelser. Övervakningen är total, angivelser är legio och överträdelser leder till ingripanden av tankepolisen följda av fångenskap, tortyr och utradering.

Av partimedlemmarna krävs inte bara de riktiga åsikterna utan också de rätta instinkterna. Partiet har tre metoder för att åstadkomma detta – Ingsoc:s heliga principer, som de kallas: *newspeak*, *doublethink* och *the mutability of the past*. Syftet med *newspeak*, Oceaniens officiella språk, är att minska det möjliga tänkandet genom att omöjliggöra andra tankar än dem Partiet vill ska tänkas. *Doublethink* är förmågan att hysa två motstridiga föreställningar och godta båda – att veta att någonting är felaktigt men samtidigt vara övertygad om att det är riktigt. Meningen med *the mutability of the past* är att det inte ska finnas någon annan historia än den Partiet bestämmer: all historisk evidens förstörs, ny konstrueras efter behov, den äldre verkligheten utraderas, det enda som finns är den för tillfället legitima föreställningen.

Det som driver Partiet, får vi veta, är makten för dess egen skull. Nazisterna och kommunisterna hade använt liknande metoder,

men de hade inte erkänt sina motiv utan hade inbillat sig att de utövade sin makt för att åstadkomma ett bättre samhälle. Men detta erkänner Partiet. Den civilisation Partiet skapar är grundad på hat – på fruktan, raseri, triumf, förnedring. En värld av maktkamp som kommer att vara för evigt. Inget ljus i tunneln.

American War handlar mot vanligheten inte om det totalitära samhället utan om det av inbördeskrig splittrade. Det Andra amerikanska inbördeskriget utspelas 2074–2095. Det som utlöser kriget är *Sustainable Future Act*, framlagd av president Daniel Ki – ett dråpslag mot oljeindustrin och livsstilen i sydstaterna. I oktober 2074 utträder Texas, Mississippi, Alabama och Georgia ur unionen och bildar FSS (Free Southern States) med Atlanta som huvudstad. Därmed är kriget igång.

Efter ett års krig mellan de Röda i söder och de Blå i norr har USA:s karta förändrats, och inte bara genom höjningen av havsnivån och bildandet av FSS. Texas har erövrats av Mexiko, och längs den förra gränsen mellan USA och Mexiko har bildats ett mexikanskt protektorat som bland annat inbegriper södra Kalifornien.

Så småningom stabiliseras fronten längs FSS' nordgräns mot Tennessee. Kriget fortsätter emellertid år efter år i form av rivaliserande röda motståndsgruppers gerillakrig mot de Blå. De Röda får hjälp utifrån med förnödenheter och vapen, särskilt av Bouazizi Union, vars strävan är att försvaga USA genom att hålla igång inbördeskriget.

Om politiken på nordsidan, i det ursprungliga USA, får vi inte veta så mycket, men det tycks som om landet fungerar ungefär som förut med president och kongress. Inom FSS fördjupas däremot motsättningarna mellan regimen i Atlanta, som är inriktad på en fredlig uppgörelse, och skilda motståndsgupper. När till sist en förhandlingslösning

ska befästas vid en ceremoni i Charleston nästlar sig en medlem av en motståndsgrupp in i staden och släpper lös en farsot som en virolog utvecklat och som kommer att döda 110 miljoner människor under loppet av tio år ("The Reunification Plague"). Ännu en dystopisk roll för biokemi.

Påminnelser till scenariokonstruktörer

Anta nu att vi försöker se framåt ungefär som författare till säkerhetspolitiska scenarier. Vi utesluter inte en lyckosam utveckling av fred och frihet, men den uppgift vi förelagt oss är inte att glädja oss åt möjligheter utan att överblicka risker. Uppgiften är att resonera långsiktigt, vilket gör det angeläget att undvika vanetänkande. En påminnelse så god som någon om vikten av att komplettera det erfarenhetsbaserade omdömet med oansvarig fantasifullhet än det för nästan alla bedömare oväntade i det kalla krigets plötsliga slut och Sovjetunionens snabba upplösning; jag och andra fortsatte in i det sista att resonera som om det kalla krigets bipolaritet skulle vara för evigt.²³

Dystopiska romaner kan fungera som motmedel mot fantasilöshet. Naturligtvis inte bokstavligen och i detalj. Alla inser att det aldrig blir exakt som i *Nineteen Eighty-Four*. Detta hindrar inte Orwells arbete från att säga något om en möjlig framtid.²⁴

Läsaren av dystopiska romaner påminns om att framtidstänkande som inte räknar med möjligheten av radikal förändring av den fysiska miljön, revolutionerande tekniska förändringar samt djupgående ekonomiska kriser inte är mycket att bry sig om. Om detta är emellertid alla redan medvetna. Det är knepigare vad man ska föreställa sig om politiken.

I dystopisk litteratur finns både den globala överstaten och den totala stormakts-

konflikten. Det finns anledning påminna om att båda föreställningarna är dystopiska, även den förra. Båda är motsatser till det slags liberala internationalism som varit mångas förhoppning sedan Versaillesfreden 1919, eller egentligen sedan Immanuel Kant publicerade *Om den eviga freden* 1795: en fredlig värld av självständiga stater i hägnet av internationell organisering och transnationella relationer. Den globala överstaten gör slut på den nationella självständigheten medan fortsatt stormaktsrivalitet innebär att världen förblir som förr fast med allt mer förödande vapen.

Ingenting är omöjligt, men möjligtvis är den globala överstaten tillräckligt osannolik för att vi ska kunna utesluta den ur våra framtidsfunderingar. Man ska ta det försiktigt med att skriva fram tendenser, men i en tid av nationalistisk väckelse runt om i världen är det trots allt svårt att föreställa sig detta förbytt till sin motsats. Sådillvida kan vi nog räkna med fortsatt business as usual.

Vad som däremot kan förändras, kanske radikalt, är vilka de dominerande makterna kommer att vara. Här erbjuder den dystopiska litteraturen en provkarta av möjligheter. Vi bör räkna med möjligheten av avgörande maktförskjutningar mellan dagens stormakter (Kina som dominerande makt även i Europa och Afrika), sönderfall av någon av dem (alltsedan presidentvalet 2016 diskuteras uppsplittring av USA i två, tre eller till och med fyra statsbildningar), sammanslag-

ningar av mindre stater till större (kanske i arabvärlden, kanske i Latinamerika). I detta hänseende är läsning av litterära dystopier ett motmedel mot vanetänkande.

Detta gäller även i fråga om stormakternas inre förhållanden. Om det är något läsaren av dystopiska romaner påminns om är det möjligheten av övervakningssamhälle och indoktrinering. När vi tänker framåt behöver vi räkna med att även dagens demokratier kan bli stater där medborgarna övervakas och deras tankar kontrolleras, och detta långt effektivare än i Hitlers Tyskland, Stalins Ryssland och Maos Kina. Vi kan inte utesluta möjligheten att detta slags politiska system vinner ankläng inom, ja, drivs fram av en opinion som önskar lugn, ro och trivsel i stället för problematisering, oenighet och oro. Vilket kan betyda att regimerna, alla regimer, får större möjlighet att göra som de vill, inklusive att starta storkrig, utan att störas av någon politisk opposition, ifrågasättande akademi eller obstinat kulturdebatt.

Är det i denna riktning vi är på väg? I en del länder har tendenser som omväxlande kallas nationalistiska, högerextremistiska och populistiska vunnit stöd i reaktion mot högutbildade och intellektuella. Det är inte säkert att öppenheten och rationalismen kommer att segra.

Författaren är professor emeritus och ledamot av KKrVA.

Noter

1. För en genomgång av innebörden i och metoder för scenarioplanering se Lindgren, Mats och Bandhold, Hans: *Scenario Planning: The Link between Future and Strategy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2002.
2. Andrén, Nils och Schwarz, Brita: *Framtidsvisioner i långsiktig planering*, Folk och försvar, Stockholm 1974, s 26, 41.
3. Goldmann, Kjell; Hart, Thomas G och Sjöstedt, Gunnar: *Världspolitik på 1990-taler: teorier och tankelekar*, Utrikespolitiska institutet, Stockholm 1976.
4. Op cit, Andrén, Nils och Schwarz, Brita, se not 2, s 26, 37, 51.
5. Om framtidsforskningens idéhistoria se Frängsmyr, Tore: *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerländsk idétradition*, Liber, Stockholm 1980. Om globala scenarier som kulturyttringar se Hannerz, Ulf: *Writing Future Worlds: An Anthropologist explores Global Scenarios*, Springer International Publishing, Cham 2016.
6. Huxley, Aldous: *Brave New World*, Chatto & Windus, London 1932.
7. Boye, Karin: *Kallosaim. Roman från 2000-talet*, Bonniers, Stockholm 1940.
8. Orwell, George: *Nineteen Eighty-Four*, Secker and Warburg, London 1949.
9. Bradbury, Ray: *Fahrenheit 451*, Ballantine Books, New York 1953.
10. Abe, Kobo (Kimifusa, Abe): *Inter Ice Age 4*, Charles E Tuttle, Tokyo 1970 (orig 1959).
11. Lem, Stanislaw: *Fred på Jorden*, övers Martin von Zweigbergk, Brombergs, Stockholm 1985, (*Pokój na Ziemi*, Wydawnictwo Literackie, Polen 1987).
12. Atwood, Margaret: *Oryx and Crake*, McClelland & Stewart, Toronto 2003.
13. El Akkad, Omar: *American War*, Alfred A Knopf, New York 2017.
14. Asimov, Isaac: *I Robot*, Gnome Press, New York 1950.
15. Rand, Ayn: *Atlas Shrugged*, Random House, New York 1957.
16. Clarke, Arthur C: *2001: A Space Odyssey*, Hutchinson, London 1968.
17. <https://en.oxforddictionaries.com>
18. Segal, Howard P: *Utopias: A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*, Wiley-Blackwell, Chichester 2012.
19. Lindgren, Mats och Bandhold, Hans, se not 1, s 116.
20. ”Forskare: Vi vet för lite om det som hotar vår existens”, *Dagens Nyheter*, 2017-09-03.
21. För en översikt se Albeck-Ripka, Livia: ”Is Climate-Themed Fiction All Too Real? We Asked the Experts”, *The New York Times*, 2017-09-26.
22. Citaten är från en svensk utgåva: Wahlström & Widstrand, Stockholm 1963, s 7-15.
23. Se Goldmann, Kjell: ”Det kalla krigets slut: Gorbatsjov som överraskning”, *KKrVAHT*, 6. häftet 2002, s 109-118.
24. Donald Trumps val till USA:s president ledde till en mängd jämförelser med *Nineteen Eighty-Four*, till exempel i ”Welcome to Dystopia: George Orwell Experts on Donald Trump”, *The Guardian*, 2017-01-25, samt i Gopnik, Adam: ”Orwell’s ’1984’ and Trump’s America”, *The New Yorker*, 2017-01-27. Orwells roman från 1949 toppade Amazons bestsellerlista 2017, *New York Times*, 2017-01-25.